

**Roskilde
University**

Vor fælles fremtid

Brundtland-rapporten: Enrigholdig inspirationskilde

Brandt, Jesper

Published in:
Tiden

Publication date:
1988

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Brandt, J. (1988). Vor fælles fremtid: Brundtland-rapporten: Enrigholdig inspirationskilde. *Tiden*, 49(1), 2-21.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Vor fælles fremtid

Brundtland-rapporten: En righoldig inspirationskilde

JESPER BRANDT

I slutningen af 1983 nedsatte FN en verdenskommission for Miljø og Udvikling med den nuværende norske statsminister (og tidligere miljøminister) Gro Harlem Brundtland som formand. Efter Brandt-kommissionens arbejde om Nord-Syd-problemerne (*Program for Overlevelse og Fælles Krise*) og Palme-kommissionens arbejde om sikkerheds- og nedrustningsspørgsmål (*Fælles Sikkerhed*) skulle man nu i gang med arbejdet om en *fælles fremtid*. Efter 1000 dages arbejde, hvor kommissionen ikke bare skrev, men også afholdt bredt sammensatte høringer rundt om i verden, lå det digre værk på 360 sider på bordet. Endda i dansk oversættelse. Hvem snakker om ineffektivitet i FN-organernes arbejde?

Det er klart, at et sådant kommissionsarbejde med repræsentanter for 21 forskellige lande i øst og vest, nord og syd, må give anledning til kompromiser, hvor der er grundlæggende uenigheder. Derfor kan den selvfølgelig tolkes i forskellige retninger. Men det mest overraskende er egentlig, at enigheden har kunnet bære så langt, som det er tilfældet. Det er ikke politikernes (som man oplevede, da Folketinget i maj diskuterede rapporten), men klar tale omkring de omfattende nødvendige omstillinger som verden må igennem i den kommende tid. Kommissionen har set skriften på væggen, og har haft den dristighed at drage en lang række konklusioner, som givet vil gøre ondt mange steder.

En del har allerede stemplet rapporten som politisk naiv: De omstruktureringer, den lægger op til, lader sig ikke gennemføre, hverken teknisk eller politisk, siger man.

Brundtland svarer allerede på bogens første side: Ja, måske. Men eftersom svarene på grundlæggende og alvorlige bekymringer ikke er for hånden, er der ikke noget alternativ til at fortsætte med at finde dem¹⁾.

Det er en stor moppedreng. Men også spændende og velskrevet.

Lad det være sagt med det samme: Brundtland-rapporten bør vi tage til os og lade os inspirere af i den kommunistiske bevægelse. Om end sprogbugen er en anden end den vi normalt ynder, indeholder rapporten et syn på den globale samfundsudvikling, der efter min mening på ingen måde står i modsætning til de forestillinger om socialismens og kommunismens udvikling, som vi kan finde hos klassikerne Marx, Engels og Lenin.

Men det kræver naturligvis, at vi tolker dem med henblik på vore dages situation og videreudvikler vores marxistiske tradition i forhold til den komplicerede udviklingsproces, verden befinder sig i. Specielt, at vi forstår, hvorledes de globale trusler, som faren for en atomkrig og de miljømæssige udfordringer indebærer, nødvendigvis må fremtvinge globale fredelige og civiliserede reguleringsformer, samtidig med at kapitalismen og socialismen lever og konkurrerer side om side. Omstillingsprocessen i Sovjetunio-

nen, perestrojkaen, der primært skal sikre en styrkelse og fornyelse af den sovjetiske økonomi, har naturligvis afgørende betydning for denne kappestrid og dermed muligheden for at kunne få gennemført de nødvendige globale reguleringer, så de ikke kommer til at ske på kapitalismens præmisser.

1: Bæredygtig udvikling

Centralt i Brundtland-rapporten står begrebet *bæredygtig udvikling*. Det »er en udvikling, som opfylder de nuværende behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare. Den rummer i sig to begreber:

- * begrebet »behov«, især de grundlæggende behov hos verdens fattige, som bør have absolut førsteprioritet, og
 - * tanken om de begrænsninger som teknologiens stade og den samfundsmæssige organisation lægger på miljøets muligheder for at opfylde de nuværende og fremtidige behov...
- ...Opfyldelsen af menneskers behov og forhåbninger er det vigtigste mål for udviklingen... Behovsopfattelsen er socialt og kulturelt bestemt, og en bæredygtig udvikling kræver at man støtter værdier som fremmer en forbrugsstandard som ligger inden for grænserne af hvad der er økologisk muligt, og som alle med rimelighed kan gøre sig forhåbning om... En bæredygtig udvikling kræver derfor, at samfundet opfylder menneskets behov både for en øget produktion og for at sikre lige muligheder for alle« (s. 51-52).

Lad mig her minde om, at Engels engang på en meget smuk og enkel måde har beskrevet socialismens perspektiv således: »Socialismen er indledningen til menneskeheds forsoning med naturen og med sig selv«²⁾.

Forsoningen med naturen, opgøret med kapitalismens rovdrift på vores livsgrundlag gennem indførelsen af en langt mere tilpasset og skånsom anvendelse af vores miljø, må gå hånd i hånd med opgøret med kapitalistklassens udbytning af menneskene gennem indførelsen af socialisme og den gradvise afskaffelse af klasserne i forbindelse med opbygningen af det kommunistiske samfund.

Eller som Marx udtrykker det i Kapitalen: »Ligesom det primitive menneske må kæmpe med naturen for at tilfredsstille sine behov, opretholde og reproducere sit liv, sådan må også det civiliserede menneske gøre det, i alle samfundsformer og under alle mulige produktionsmåder. Med menneskets udvikling udvides dette naturnødvendighedens rige, fordi behovene øges, men tillige udvides de produktivkræfter, der tilfredsstiller disse behov. Friheden på dette område kan kun bestå i, at det kollektivt arbejdende menneske, de associerede producenter, regulerer dette deres stofskifte med naturen rationelt, at de bringer det under deres fælles kontrol i stedet for at beherskes af det som af en blind magt; at de fuldbyrder det med det mindst mulige energiforbrug og under betingelser, der er deres menneskelige natur mest værdige og adækvate. Men det vedbliver altid at være et nødvendighedens rige. Uden for dette begynder den menneskelige energiudvikling, der har sit mål i sig selv, frihedens sande rige, som imidlertid kun kan blomstre op med hint nødvendighedens rige som sin basis«³⁾.

Brundtland-rapporten handler i virkeligheden om denne globale omstilling, om end ordene er lidt anderledes: »Vi har magten til at bringe menneskets handlinger i overensstemmelse med naturens love, samtidig med at vi nyder godt af denne udvikling. I denne forbindelse kan vor kulturelle og åndelige arv forstærke vore økonomiske interesser og

krav til overlevelse.« Begrebet bæredygtig udvikling drejer sig i høj grad om en fornyet forståelse af sammenhængen mellem økonomi og økologi, og at denne sammenhæng i første række fordrer nye former for regulering af vores stofskifte med naturen: »Virkelighedens verden med sammenhængende økonomiske og økologiske systemer ændrer sig ikke, det må de berørte interesser og institutioner gøre« (s. 21).

Bæredygtig udvikling og væksten

Nyt i forhold til tidligere er rapportens fastholden ved nødvendigheden af drastiske omstruktureringer, samtidig med at den afviser de teser om nulvækst, der udviklede sig i 70ernes miljødebat. Tværtimod fremhæves den økonomiske vækst som forudsætning for at kunne gennemføre omstruktureringerne. Men det er rigtigt nok ikke vækst i gængs forstand, men derimod »en ny økonomisk vækstepoke, som bygger på en politik som opretholder og udvider jordens resourcegrundlag« (s. 37). En epoke, som også må ændre vores opfattelse af både økonomien og økologien: »Økonomi og økologi må indgå som et helt integreret led i beslutningsprocessen og lovgivningen, ikke blot for at beskytte miljøet, men også for at beskytte og fremme udviklingen. Økonomi drejer sig ikke kun om at frembringe velstand, og økologi ikke kun om at beskytte naturen. Begge dele er lige relevante med hensyn til at bedre menneskets lod« (s. 46). At det kan lade sig gøre har været svært at forstå for mange, dels på grund af den faktiske adskillelse af økonomi og økologi, der har præget den hidtidige industrielle udvikling, dels på grund af de ideologier, der opbyggedes omkring denne udvikling: Disse har i vid udstrækning givet udtryk for, at der eksisterer et valg mellem økonomi og økologi. Også vores egen bevægelse har haft problemer i den retning⁴⁾, og her tror jeg

faktisk Brundtland-rapporten kan hjælpe os med at komme videre.

En af årsagerne til, at nulvækstideologien fik så stor fremmarch i midten af 70'erne, var givet, at den kunne fungere som afledningsmanøvre for den økonomiske krise, der viste sig på dette tidspunkt. Det var ressourceudtømmning og forureningsproblemer, der angiveligt lå bag krisen, især de voldsomme prisstigninger på råolie. Når Brundtlandkommissionen i dag uden at blinke kobler økonomisk vækst og løsning af miljøproblemerne sammen, er det til gengæld nok også under indtryk af de omstillinger, der faktisk har vist sig mulige inden for især de sidste 15 år. Disse skal ikke bare ses som nødvendige reaktioner på ressourceudtømmning og forureningsproblemer. Men også som udtryk for, at den teknologiske udvikling og den økonomi, der knytter sig til denne, har fået en retning, som i mange tilfælde gør mere økologisk holdbare teknologier mere økonomiske, mere rentable.

I de kapitalistiske industrilande foregår denne udvikling mere eller mindre spontant, hjulpet på vej af et folkeligt pres for stadigt strengere miljønormer. Og industrien, der jo er krumtappen i vores stofskifte med naturen, vil ikke altid stille sig på bagbenene: Som det udtrykkes i en pjece om erhvervsudvikling og miljø, som industriministeriet har udgivet for nylig: »På noget længere sigt vil virksomhedernes tilpasning til miljøreguleringen formentlig tage en form, hvor forureningsproblemet i stigende grad opfattes som indikator for en uhen-sigtsmæssig produktionsproces.«⁵⁾

I de socialistiske lande ligger omstillingen som en konsekvens af det, der kaldes »den socialistiske intensivt udvidede reproduktion«. Den drejer sig om at skabe fortsat vækst, ikke gennem inddragelse af mere arbejdskraft og flere ressourcer, men gennem en bedre udnyttelse af alle produktionsfaktorerne,

gennem omlægning og effektivisering af de teknologiske processer. Siden slutningen af 70'erne har DDR således opnået en stabil økonomisk vækst på ca. 4% om året, mens forbruget af energi, vand og råstoffer er stagneret, ja på mange områder er blevet absolut sænket, ligesom produktionsstigningen heller ikke har medført forøgelse af forureningsniveauet. (Desværre er miljøkvaliteten dog endnu heller ikke blevet markant forbedret).

Det må ikke opfattes som om situationen i øst og vest er under kontrol og at den økologiske krise snart er en saga blot. Den er tværtimod fortsat stadig mere kritisk. Men der har i de seneste år vist sig så megen dynamik og økonomi i udviklingen af mere økologisk tilpassede teknologiske processer, at der er grundlag for at sige, at omstillingen kan lade sig gøre, hvis der er vilje og magt til det. Dette har nok også bidraget til rapportens grundlæggende optimisme.

Den tredje verdens problemer

I størstedelen af den tredje verden ser situationen anderledes ud. Her betyder fattigdommen, at de grundlæggende problemer fortsat er at sikre tilstrækkeligt med fødevarer, rent vand, brændsel til madlavning og opvarmning, bolig og beskæftigelse, ikke mindst til den eksplosivt voksende bybefolkning. Bl.a. derfor er udvikling i den tredje verden forbundet med et voldsomt stigende pres på ressourcer og miljø.

Og samtidig gør netop fattigdommen det vanskeligere at gennemføre økologisk mere holdbare løsninger. »Fattigdom er helt klart både en følge af og årsag til globale miljøproblemer« (s. 15). Men på samme tid gør netop disse problemer det dobbelt nødvendigt at u-landene får gennemført en udvikling og især en industrialisering på en miljømæssig hensigtsmæssig måde: »Nationerne kommer selv til at bære omkostningerne

ved enhver uhensigtsmæssig industrialisering, og mange udviklingslande er ved at indse at de hverken har de nødvendige ressourcer eller – i kraft af den hurtige teknologiske udvikling – tiden til at beskydige deres miljø nu og så rense op senere« (s. 27).

Men den tredje verdens vanskeligheder med en økologisk bæredygtig omstilling knytter sig ikke blot til fattigdommen som sådan. Den hænger ikke mindst sammen med de globale økonomiske udviklingstræk samt med de økonomiske uligheder, med de klassemæssige forhold. Her gælder i endnu højere grad end i i-landene, at »når et system nærmer sig den økologiske grænse, skærpes ulighederne« (s. 56). Det gælder internt i u-landene såvel som eksternt, i forhold til det internationale marked og især den neokoloniale udbytning. Her har opfattelsen af forholdet mellem økonomi og økologi ændret sig: »Der er tale om en radikal ændring fra situationen i 60'erne og 70'erne. Dengang var det den hurtige økonomiske vækst der blev opfattet som en økologisk trussel. Nu er det økonomisk tilbageslag, besparelser og faldende levestandard. Tilbagegangen i 80'erne har forværret presset på miljøet på flere måder« (s. 77). Her peges især på, hvorledes indtægtsfald og arbejdsløshed i u-landene har tvunget mange tilbage til subsistenslandbruget, hvad der har ført til forøget pres på resourcegrundlaget; at der skæres ned på de nye og svage miljøorganisationer p.gr.a. besparelser, og at bevaringsforanstaltninger sættes i stå.

Men hertil kommer forringelser i bytteforholdet, voksende gældsbyrde, stagnation i bistandstilførslerne og en stigende protektionisme i i-landene, som har ført til alvorlige betalingsbalanceproblemer. De økologiske konsekvenser søges ikke skjult i rapporten: »Latinamerikas naturressourcer bruges altså ikke til udvikling eller til at hæve levestandar-

den, men til at klare de økonomiske krav fra kreditorerne i industrilandene.. At kræve at forholdsvis fattige lande på en og samme tid skal nedskære deres levestandard, acceptere en voksende fattigdom og eksportere voksende mængder af de knappe ressourcer for at bevare kreditværdigheden i udlandet afspejler en prioritering, som kun de færreste demokratisk valgte regeringer vil kunne leve med ret længe.. Den nuværende udvikling kan ikke forenes med en bæredygtig udvikling« (s. 82).

Men det er ikke blot gældsbyrden, der fastholder råstofudplyndringen uden at skabe udvikling i u-landene. Den stigende protektionisme i i-landene presser i samme retning: nemlig at fastholde u-landene som billige råstofleverandører. Billige også på grund af ringe miljøkrav i forbindelse med råstofudvindingen. Det anføres, at internationale råstofaftaler næsten aldrig tager miljøovervejelser med. Og at de miljømæssige omkostninger af forarbejdning af råstoffer i i-landene bedre afspejler sig i eksportproduktpriserne end de gør i u-landene: »Når talen er om eksportvarer fra industrilandene betales disse omkostninger således af forbrugerne i de lande der importerer varerne, herunder også lande i den tredje verden. Men når det gælder eksportvarer fra udviklingslandene bæres sådanne omkostninger fortsat udelukkende i producentlandet, stort set i form af skadevirkninger på sundhedstilstand, ejendom og økosystemer« (s. 89).

Der forekommer således også hvad angår de miljømæssige omkostninger klare skævheder som følge af den neokoloniale udbytning af u-landene: Men det bidrager også direkte til de globale miljøproblemer (f.eks. skovrydning og ørkendannelse) og hæmmer omstillingen i retning af en mindre råstofkrævende teknologi i i-landene som følge af de lave råstofpriser.

De transnationale selskaber

Et af de mest afgørende, men også vanskeligste politiske problemer inden for dette område er, hvilken rolle de store transnationale selskaber (TNS) vil/kan komme til at spille i omstillingen til en bæredygtig udvikling. Hvordan vil dette imperialismens økonomiske fundament forholde sig til den globale økologiske udfordring? Herom skriver Brundtlandkommissionen:

»De transnationale selskaber spiller en vigtig rolle som ejere, som partnere i joint ventures, og som leverandører af teknologi til minedrift og fabrikationssektoren i mange udviklingslande, især på så miljømæssigt følsomme områder som olie, kemikalier, metaller, papir og biler. De behersker også verdenshandelen med mange råvarer.

I de seneste år er mange udviklingslande begyndt at se mere positivt på den rolle transnationale investeringer kan spille i deres udviklingsproces. Dette er til dels sket som følge af disse landes behov for udenlandsk valuta og deres erkendelse af den rolle som udenlandske investeringer kan spille med hensyn til at skaffe den. Et effektivt samarbejde med de transnationale selskaber er muligt ved at skabe lige betingelser for alle parter. Dette kan opnås ved nøje at overholde princippet om værtslandets suverænitet. Mange af selskaberne har på deres side erkendt behovet for at dele ledelseserfaringer og teknologisk know-how med indbyggere i værtslandet, og for at følge profitsøgende mål inden for rammerne af en bæredygtig udvikling på længere sigt« (s. 91-92).

Er der her tale om et knæfald for de multinationale giganter? Ja, for så vidt som deres rolle betragtes som ubestridelig, ikke blot i den del af verden, der beherskes af imperialismen, men også i tilknytning til udviklingsmulighederne i mange u-lande, som har valgt en ikke-socialistisk udviklingsvej, ja såmænd

også for overgangen til en bæredygtig udvikling i de udviklede socialistiske økonomier. Netop i de socialistiske lande søger man i disse år at involvere TNS i den økonomiske omstilling for at kunne drage nytte af det tekniske og organisatoriske potentiale, disse besidder; ligesom de imperialistiske hovedcentre, først og fremmest USA, forsøger at blokere sådanne engagementer. Her spiller det politiske styrkeforhold og selskabernes politisk-økonomiske interesser og tilhørsforhold naturligvis afgørende ind, når man skal vurdere, om man ved sådanne arrangementer kan overholde princippet om værtslandets suverænitet. For de fleste u-lande er de hidtidige erfaringer ikke særlig gode. Her foreslås en styrkelse af u-landenes forhandlingssituation overfor TNS, f.eks. ved at »information om den politik og de normer, som gælder for og følges af selskaberne når de investerer i deres egne hjemlande, især når det gælder farlige teknologier, bør (således) stilles til rådighed for værtslandet« (s. 93). Men man erkender også, at en sådan politik i mange u-lande vil blive betragtet som en form for protektionisme, fordi det vil mindske konkurrenceevnen, når forureningsomkostningerne skal drages ind.

Monopolernes ubestridelige magt er altså kun den ene side. For spørgsmålet er også: Hvor ligger fremtidsmulighederne for den kapitalistklasse, der erkender nødvendigheden af en økologisk tilpasning? De må naturligvis ligge i at finde midler til fortsat »at følge profitsøgende mål inden for rammerne af en bæredygtig udvikling på længere sigt« (s. 92). Men hvad indebærer det af omstruktureringer i deres strategi og deres sammenfletning med det politiske niveau på nationalt, regionalt og lokalt niveau i de lande, hvori de opererer?

Her ligger nok nogle udfordringer til den måde, hvorpå vi tilrettelægger vores antimonopolistiske strategi.

2: Fælles udfordringer

Jeg har i det foregående først og fremmest hæftet mig ved den sammenkobling af økonomi og økologi i et globalt udviklingsperspektiv, der er hovedsigtet i Brundtland-rapporten, og som udgør rapportens første del. Men rapporten omfatter meget mere end det. Anden del er en meget kompetent nærmere gennemgang af de vigtigste delproblemer, der knytter sig til spørgsmålet om miljø og udvikling: Befolkningsudviklingen, fødevarer sikkerheden, sikringen af arter og økosystemer, den fremtidige energiforsyning, den fremtidige industriudvikling og de problemer, der knytter sig til den eksplosive vækst i byerne, især i u-landene. Nogle hovedkonklusioner fra disse afsnit skal berøres i det følgende for at vise spændvidden i de konkrete globale problemer og for at belyse nogle af de løsningsmodeller, som man fra Brundtland-kommissionen fremhæver som mere eller mindre uomgængelige for overgangen til en bæredygtig udvikling.

Fælles for afsnittene er, at de på en glimrende måde skildrer sammenhængen mellem disse enkeltområder og den samlede globale problematik.

Befolkning

Befolkningsafsnittet indeholder naturligvis nogle angivelser over forventede udviklingstendenser i verdens befolkning, ligesom jordens bæredygtighed, hvad angår fødevarerforsyning til den fremtidige globale befolkning også søges belyst. Men sådanne talmæssige angivelser spiller faktisk i rapporten en ganske tilbagetrukket rolle og bruges mest til at belyse de reelle valg en aktiv befolkningspolitik indebærer: Man kan regne med, at Jordens befolkning i løbet af det næste århundrede vil stabiliseres på mellem 8 og 14 mia. mennesker, helt afhængig af den førte politik, især i Asien, Afrika og Latinamerika. Men det drejer sig ikke om sterilisation og fami-

lieplanlægning i traditionel forstand. Allerede i starten af befolkningsafsnittet slås det fast, at menneskene er den endelige ressource og at truslen mod en bæredygtig udnyttelse af ressourcerne i lige så høj grad kommer fra uligheden i menneskers adgang til ressourcerne og fra den måde de bruger dem på som fra folkemængden i sig selv (s. 98). Især hvad angår befolkningsvæksten slår man fast: »Det er vildledende og uretfærdigt over for menneskets vilkår kun at betragte folk som forbrugere... Næsten enhver aktivitet, som øger velfærden og sikkerheden, formindsker folks ønske om at få flere børn end de selv og de nationale økosystemer kan forsørge« (s. 102). Derfor indtager forhold som bedre sundhed og uddannelse en væsentlig plads i afsnittet, og de kobles hele tiden til ressourcerne og deres tilgængelighed: »I udviklingslandene er antallet af nærliggende vandhaner en bedre målestok for et samfunds sundhedstilstand end antallet af hospitalssenge« (s. 112). Om den medicinske forsknings betydning for sundheden i u-landene siges ligeud, at »en stor del af denne forskning er rettet mod sygdomme i industrilandene, efter- som behandlingen af disse tegner sig for en betydelig del af medicinalindustriens salgsindtægter« (s. 115).

Fødevarerikkerhed

Aldrig har der været så mange sultne mennesker i verden som i dag. Globalt set kan Jorden dog i princippet sagtens brødføde både den nuværende og den fremtidige befolkning. Men bag den globale statistik skjuler der sig dels nogle betydelige regionale forskelle, dels hersker der for tiden krise inden for de tre dominerende hovedformer for fødevarerproduktionen, som rapporten opridser: Industrilandbruget, den grønne revolutions landbrug og det ressourcefattige landbrug. Også her kædes økonomiske og økologiske kriser i de kapitalistiske

økonomier snævert sammen: »Industrilandene har stadig vanskeligere ved at styre deres overskudsproduktion af fødevarer, indtjeningsgrundlaget for millioner af fattige producenter i udviklingslandene er i tilbagegang, og ressourcegrundlaget for landbruget er hårdt belastet bogstavelig talt overalt« (s. 123). Hovedårsagerne må søges i skævheden i de nationale støtteordninger og den skæve fordeling af jordressourcerne. Hvad angår støtteordningerne er disse for lidt økologisk orienterede, for ensartede i forhold til de forskellige regionale behov og virker navnlig globalt forvridende, fordi de fremmer overproduktionen i i-landene og hæmmer den i forvejen lave produktion i u-landene. Den ulige jordfordeling har også sin økologiske side: Folk, som er marginaliserede, er tvunget til at ødelægge ressourcegrundlaget for at overleve. Og det bliver måske navnlig et problem, hvis man søger økologiske løsninger uden jordreformer: »Uden en sådan reform kan de institutionelle og politiske ændringer, som har til formål at beskytte ressourcegrundlaget, i virkeligheden fremme ulighederne ved at lukke de fattige ude fra ressourcerne, og ved at begunstige landmændene med de store gårde, som bedre er i stand til at opnå de begrænsede kreditter og serviceydelser som er til rådighed« (s. 143). Her virker det som om kommissionens opfattelse af monopolerne som vigtige allierede i omstillingen mod en bæredygtig udvikling får den til at se igennem fingre med, hvordan de faktisk sjakrer med ressourcerne i dag. For det er ikke blot marginaliserede småbønder, der truer naturgrundlaget. Store områder, ikke mindst i Sydamerika forvaltes jo af monopoler, der udnytter disse til ekstensivt landbrug og græsning på en måde, der kun kan karakteriseres som ren og skær rovdrift med omfattende miljømæssige problemer til følge. Hvorfor er krisen i dette meget

udbredte ekstensive spekulationslandbrug ikke omtalt?

Fødevareafsnittet slutter med følgende konstatering: »De landbrugssystemer som er blevet bygget op i løbet af de sidste 20-30 år har bidraget meget til at mindske sulten og hæve levestandarden. De har indtil et vist punkt tjent deres opgave. Men de er oprettet med henblik på en mindre, mere opdelt verden. Den nye virkelighed afslører deres iboende modsætninger. Denne virkelighed kræver landbrugssystemer som ser lige så meget på mennesker som på teknologi, på ressourcer som på produktion, på det lange perspektiv som på det korte. Kun sådanne systemer kan klare fremtidens udfordring« (s. 147). Man spørger sig uvilkårligt: Hvilket samfundssystem er mon bedst i stand til at frembringe landbrugssystemer, der kan imødekomme disse krav?

Arter og økosystemer

Når vi hører om truede dyre- og plantearter, drejer det sig oftest om sjældne, eksotiske og iøjnefaldende arter som kondoren eller pandabjørnen. Men disse er undtagelsen. Tværtimod er de fleste af de arter, verden mister, netop sådanne, om hvilke man ved lidt eller intet. Regnorme og alle hånede små undseelige organismer som vi ikke hidtil har lagt så stor vægt på. Og det kan blive skæbnesvangert: »Arter som er vigtige for menneskers velfærd er ikke alene vilde planter som er slægtninge til landbrugsafgrøder, eller dyr som kan spises. Arter som regnorme, bier og termitter er måske langt vigtigere på grund af den rolle, de spiller for et sundt og produktivt økosystem. Det ville virkelig være en grusom ironi hvis vi, netop som de nye gensplejsningsteknikker begynder at gøre det muligt at kigge ind i livets mangfoldighed og bruge gener mere effektivt til at forbedre menneskets vilkår, ved nærmere eftersyn fandt denne skat

sørgeligt udtømt« (s. 151). Og det går hurtigt. Hvor hurtigt ved vi knap nok. Men i hvert fald drejer det sig om hundreder af arter der uddør pr. år, måske tusinder – i særlig grad i de tropiske skove, fordi artsrigdommen der er størst. Og så er det endda ikke blot de enkelte arter, der har interesse, men også de utallige variationer, der kan eksistere inden for de enkelte arter. Tænk blot på de talrige variationer, der eksisterer inden for arten hund! Som et kontant eksempel på betydningen af arternes sikring nævnes, at halvdelen af alle de recepter, som udskrives, har deres oprindelse i vilde organismer.

Også her drages den internationale økonomi og ejendomsforholdene ind: »En omlægning af beskætningen og koncessionsvilkårene for skovene kunne fremskaffe milliarder af dollars i supplerende indtægter, fremme en mere effektiv og langsigtet udnyttelse af skovens ressourcer, og indskrænke skovødelæggelsen... Mange regeringer fastholder urealistisk lave skatter på landbrugsjord... På den måde kan velhavende godsejere beholde kæmpestore, underudnyttede landejendomme gratis eller til næsten ingen pris, samtidig med at jordløse bønder opmuntres til at rydde skove for at oprette marginale brug. Skattereformer og reformer af ejerforhold kunne øge produktiviteten af de eksisterende brug og reducere presset for at øge dyrkningen i skove og højtbeliggende afvandingsområder« (s. 159).

Igen savnes en kritisk vurdering af de kræfter, der gør, at beskætning og koncessionsvilkår er så ugunstige for u-lændene. Hvordan forestiller man sig, at man kan bryde alliancen af godsejere og transnationale selskaber som Coca-cola, Palmolive, United Fruit osv.?

Energi

Valget af energistrategi betyder i mangt og meget valg af en miljøstrategi. Men

hvad indebærer en bæredygtig energistrategi? Ifølge Brundtland-kommissionen, at den »må bringes i overensstemmelse med:

- *en tilstrækkelig vækst i energiforsyningen til at opfylde menneskehedens behov (hvilket er ensbetydende med at tilpasse sig en indkomststigning pr. indbygger i udviklingslandene på mindst 3 procent);*
- *energieffektivitets- og bevaringsforanstaltninger, således at spildet af primære ressourcer bliver så lille som muligt;*
- *den offentlige sundhedstilstand, ud fra en erkendelse af problemerne med de sikkerhedsrisici som er forbundet med energikilderne; og*
- *beskyttelse af biosfæren og forhindring af mere lokale former for forurening» (s. 168).*

Det er interessant at stille denne strategi op over for tilsvarende programmatiske udtalelser i vores egen bevægelse. Således formulerede vores vesttyske broderparti i 1983 følgende grundkrav til en social, demokratisk og national energipolitik:

- *den skal dække vores samfundsøkonomis fremtidige energiydelsesbehov (kraft, varme) og yde et bidrag til dækning af det globale energibehov*
- *den skal dække den arbejdende befolkningens sociale, økologiske og demokratiske interesser i vort land*
- *den skal tjene freden*
- *den skal tjene en retfærdig økonomisk verdensorden*
- *den skal hjælpe menneskeheden med at afværge en global miljøkatastrofe⁶⁾*

Kommissionen tager ikke principielt afstand fra nogen bestemt energiform. Men man betragter den kommende tid som en overgangsperiode fra en epoke, hvor energien er blevet brugt på en uholdbar måde, til en epoke i det 21.

århundrede, hvor fornyelig energi bør danne grundlaget for den globale energistruktur. Den bedste overgang betegner kommissionen som en lavenergivej.

Det har ofte – også inden for vores bevægelse – været fremført, at samfundsmæssige fremskridt er snævert tilknyttet et forøget energiforbrug pr. indbygger⁷⁾. Men i virkeligheden udvikler der sig i vore dage stadigt videre rammer for, hvorledes energiforbruget kan udvikle sig uden at antaste den reelle samfundsmæssige rigdom. Og knyttes udviklingen i energiforbrug sammen med problemerne i tilknytning til sikringen af en bæredygtig udvikling, bliver konklusionen snarere modsat: at fortsat økonomisk vækst ikke kan forenes med stigende energiforbrug pr. indbygger. Det er der mange, såvel økologiske som økonomiske grunde til.

En højenergifremtid vil i det væsentligste blive baseret på fossile brændstoffer, især kul, og på atomenergi.

Fra forbrændingen af fossile brændstoffer kan man forudse forøgede luftforureningsproblemer fra byer og industrier, og øget forsurening af miljøet af samme grund. De fleste luftforurenende stoffer kan dog i princippet fjernes, endda til en pris som normalt ligger under omkostningene ved de skader, som forureningen forårsager (s. 174). Men det vil kræve uhyre store investeringer. Mest alarmerende er dog nok drivhuseffekten, stigningen i jordens temperatur som følge af atmosfærens forøgede indhold af kuldioxid. Blandt klimatologer er der i dag ikke tvivl om denne effekt, kun om hvor drastisk den vil sætte ind, hvis CO₂-indholdet fortsat øges⁸⁾. Det regnes med at ville kunne medføre en stigning i havenes vandstand på ca. 1 m (se også s. 16). Og der eksisterer for øjeblikket ingen teknik, som kan fjerne udsendelse af CO₂ ved forbrænding af fossilt brændstof.

For atomenergien eksisterer fortsat

risiko for atomreaktorulykker, problemer med fjernelse af affald og nedtagning af reaktorer efter at deres funktionstid er udløbet, samt farerne for spredning af atomvåben som er forbundet med brugen af atomenergi. Erkendelsen af disse farer og de mange foranstaltninger, det har været nødvendigt at træffe i denne forbindelse, har i de seneste år reduceret omkostningsfordelene ved atomkraft væsentligt, ja måske endda helt fjernet dem. Og virkningen er ikke udeblevet: De fremskrivninger af den skønnede samlede atomkraft-kapacitet i år 2000, der kunne opføres i 1986, var 7 gange mindre end de tilsvarende skøn i 1972! Men vigtigere end økonomien er de mere principielle overvejelser, disse farer har givet anledning til. Fra Kommissionens høring i Moskva den 8. december 1986 citeres et medlem af USSR's videnskabsakademi, V. A. Legasov for følgende:

»I dag kan vurderingen af de praktiske konsekvenser bygges på praktiske erfaringer. Konsekvenserne af Tjernobyl har fået de sovjetiske specialister til igen at stille spørgsmålet: er vi ikke for tidligt ude med udviklingen af atomenergi i industriel målestok? Vil den ikke være skæbnesvanger for vor civilisation, for økosystemerne her på Jorden? På denne jord, som er så rig på alle slags energikilder, kan dette spørgsmål diskuteres ganske roligt. Vi har et virkeligt valg på dette område, både på stats- og regeringsniveau, og på den enkeltes og fagfolkernes niveau« (s. 185).

Men Legasovs udtalelse afspejler også andre holdninger, som vi i den kommunistiske verdensbevægelse bør diskutere lige så »ganske roligt«: Er det blot et spørgsmål om, at vi er for tidligt ude med atomenergien? For det baserer sig jo på tanken om, at vi før eller senere vil lære at beherske atomenergien og alle de problemer, der følger i kølvandet heraf. Nemlig det som Jens Høyrup med

en henvisning til en vesttysk debat har kaldt videnskabens tilbøjelighed til »faktualisering af de globale problemer«⁹⁾ At videnskaben altså er i stand til at løse problemerne hen ad vejen. Men vil der ikke blive ved med at dukke nye problemer op, hvis karakter vi end ikke har anelse om, og som vi derfor principielt ikke kan tage højde for? Knytter en del af de globale problemer sig ikke – uafhængigt af samfundsmæssig organisering – til »en gennem fremskridt i naturerkendelsen frembragt mulighed for at skabe teknologi, der ikke lader sig beherske«?¹⁰⁾

Og vi bør også lige så ganske roligt kunne diskutere følgende: Selv om Jorden er så rig på alle slags energikilder, er det så et udtryk for rigdom, at bruge dem i stadig stigende udstrækning? Godt nok er næsten enhver opfyldelse af menneskenes materielle behov forbundet med et vist energiforbrug. Men det er lige så klart, at ethvert energiforbrug er forbundet med anvendelse af menneskeligt arbejde, både til fremskaffelse af energien og til løsning af de dermed forbundne miljøproblemer. Dermed er enhver overflødig anvendelse af energi også et spild af menneskeligt arbejde. Og så er vi tilbage til Marx' fremtidsbeskrivelse i Kapitalen: at de kollektivt arbejdende mennesker fuldbyrder deres stofskifte med naturen med det mindst mulige energiforbrug og under betingelser, der er deres menneskelige natur mest værdige og adækvate.

Så det er ikke blot en økologisk tvang eller en teknologisk risikovurdering, der tilsiger at være tilbageholdende med at satse på en højenergifremtid. Det er også real-økonomi. Der er meget at vinde gennem energibesparelse, hvad ikke mindst de seneste år har vist. I mange industrilande er den primære energi, som kræves for at frembringe en nationalindkomstenhed, faldet med helt op til en fjerdedel eller endda en tredjedel i løbet

af de seneste 13 år, for en stor del som følge af gennemførelsen af energieffektive forholdsregler (s. 172). Og sådanne besparelser kan også frigøre naturressourcer til opfyldelse af andre behov. I rapporten nævnes således et ganske tankevækkende eksempel: »Opgivelsen af et vandkraftprojekt fordi det vil ødelægge et sjældent økologisk system kan således være et mål for fremskridtet, ikke et tilbageslag for udviklingen« (s. 62)

Endelig giver Brundtland-rapporten også internationale økonomiske argumenter for en lavenergigvej: Skal en udvikling i u-landene baseres på en højenergigifremtid, vil det betyde gigantiske investeringer, hvoraf halvdelen nødvendigvis måtte skaffes tilveje via udenlandsk valuta. Også derfor anbefaler man »en fremtid med lavere energiforbrug, hvor væksten i bruttonationalproduktet ikke er indsnævret, men hvor investeringsindsatsen er flyttet fra opbygningen af flere primære energiforsyningskilder og i stedet anbragt i udvikling og levering af højeffektive, brændstofbesparende maskiner og andet udstyr« (s. 172).

Hvad angår fornyelige energikilder vurderes de til at ligge på højde med det nuværende samlede globale energiforbrug. Den største hindring for en langt større udnyttelse af disse er ikke af teknisk art, men derimod »det høje niveau for skjulte subsidier til konventionelt brændstof som er indbygget i de fleste landes lovgivning og energiprogrammer, og som forvrider valget til ugunst for de fornyelige kilder med hensyn til forskning og udvikling, udtømningskompensation, skattemæssige afskrivninger og direkte støtte til forbrugerpriser... Den teknologiske udfordring fra de fornyelige energikilder er af mindre betydning sammenlignet med udfordringen om at skabe de sociale og institutionelle rammer, som vil få disse kilder til at glide ind i energiforsyningssystemet« (s. 193-194).

Et energiproblem, der i mange u-lande – især i Afrika – er af helt dominerende betydning, er træ til brændsel. 70 procent af befolkningen i u-landene bruger træ som brændsel, og ofte spiller det en helt dominerende rolle i familiens økonomi. Ikke mindst omkring de store byer er det et voldsomt problem. Således nævnes, at en familie i Addis Abeba i Etiopien og i Maputo i Mozambique godt kan bruge fra en tredjedel til halvdelen af deres indtægt på træ. Samtidig er træressourcerne i disse lande stærkt svindende, og det er svært at finde erstatninger herfor.

Industrien

Slagordet for rapportens afsnit om industrien er: at producere mere med mindre. Ofte beskrives de miljømæssige problemer, der knytter sig til industrien, som en art omkostninger, der må vægtes imod de materielle goder som industrien frembringer. Men Brundtland-rapporten tager langt mere principielt fat på industriens rolle for stofsiftet mellem menneske og natur:

»Industrien er på forkant af grænsefladen mellem befolkning og miljø« (s. 308). »Industrien og dens produkter har indflydelse på det naturlige ressourcegrundlag for civilisationen gennem hele kredsløbet af råstofeftersøgning og udvinding, omdannelse til produkter, energiforbrug, affaldsdannelse og brug og kassation af produkter hos forbrugerne. Disse virkninger kan være positive, ved at øge kvaliteten af en ressource, eller udstrække brugen af den. Eller de kan være negative som følge af forurening fra fremstilling eller produkt, og af udtømmning eller forringelse af ressourcer« (s. 203).

Industriens miljømæssige virkninger blev oprindeligt betragtet som lokale problemer med luft-, vand- og jordforurening. Men den industrielle ekspansion

siden 2. verdenskrig har ændret dette markant. »Det bliver stadigt tydeligere, at kilderne og årsagerne til forureningen er mere spredte, komplekse og indbyrdes forbundne – og virkningerne af forureningen mere udbredte, komplekse og kroniske – end man hidtil har troet. Forureningsproblemer som engang var lokale er nu regionale, eller endog globale af omfang« (s. 205).

Den stigende miljøbevidsthed, der udviklede sig i løbet af 1960'erne gennemtvang visse reguleringsmekanismer, der i slutningen af 70'erne beløb sig til 1-2 pct. af bruttonationalindkomsten i industrilandene. Det blev i starten anset som rene økonomiske omkostninger, der i ledende kredse vakte bekymring af frygt for mindske investeringer, vækst, arbejdspladser, konkurrencedygtighed m.v. Men det har ændret sig i de senere år. Selv i en OECD-undersøgelse fra 1984 konkluderes det, at udgifter til miljøforanstaltninger har haft positiv virkning på vækst og beskæftigelse. Genindvinding og genbrug af affald er blevet en anerkendt praksis inden for mange industrisektorer, og »forureningskontrol er blevet en selvstændig, blomstrende industrigren i adskillige industrilande... Ser man ud i fremtiden venter man et voksende marked for forureningskontrollsystemer, -udstyr og -service i praktisk talt alle industrilande, herunder også de nytilkomne« (s. 207).

En bæredygtig industriudvikling drejer sig imidlertid på længere sigt ikke om dannelsen af en art supplerende antiforureningsindustri, men derimod om en radikal ændring i industriudviklingens kvalitet: »Generelt set bør man opmuntre til industrier og industriproduktioner som er mere effektive med hensyn til ressourceudnyttelse, som skaber mindre forurening og affald, som bygger på brugen af fornyelige ressourcer i stedet for på ikke-fornyelige, og som indskrænker de uigenkaldelige negative virkninger

på menneskers sundhed og miljøet« (s. 208).

Men hvordan skal man gennemtvinge en sådan strategi? Her hæfter Brundtland-rapporten sig først og fremmest ved de principper, der bør gøre sig gældende internationalt:

- den enkelte stats ansvar for ikke at skade andre nationers sundhed eller miljø;
- ansvar og erstatning for alle skader som forårsages af forurening over grænserne;
- lige adgang til hjælpeforanstaltninger for alle involverede parter (s. 214).

Udgangspunktet bør ifølge rapporten være fastlæggelsen af nationale forordninger og normer over for industrivirksohmhederne, hvor man især bør prioritere de offentlige sundhedsproblemer, som er forbundet med industriens forurening og med farligt affald.

Men hvad skal være udgangspunktet for de nationale ordninger? Her hæfter rapporten sig i første række ved den mere effektive brug af økonomiske instrumenter, bygget op omkring principet »forureneren betaler«. Naturligvis må sådanne instrumenter få en vigtig plads. Men det forekommer mig her, at rapporten i høj grad undervurderer det politiske niveau, især det folkelige pres fra miljøbevægelser og lokalpolitiske initiativer i forbindelse med omstillingen af industrien i mere bæredygtig retning. Vi oplever således for tiden en voldsom opblomstring i interessen for og engagementet i lokale genbrugsordninger. Men denne interesse kan og vil naturligvis ikke blot stoppe ved selve indsamlingen; den må gå videre med krav om, at industrien er forpligtet til at lade det indsamlede materiale indgå i produktionen igen, eller at produktionen omstilles, så affaldsmængden nedsættes. Med andre ord en åbning og demokratisering af tilrettelæggelsen af den industrielle produktion, så befolkningens miljøbevidst-

hed og miljømæssige prioriteringer direkte lader sig afspejle i de anstrengelser, der gøres for at omstille produktionen i bæredygtig retning.

Kommissionen har ellers ladet mange »græsråder« komme til orde på deres høringer, og rapporten gør ofte brug af udsagn fra disse høringer, ligesom den ofte principielt påpeger vigtigheden af sådanne »non-governmental organisations«. Netop derfor kan det undre, at der især i industriafsnittet lægges så lidt vægt på, hvorledes disse kræfter kan anvendes som rambuk for en bæredygtig udvikling.

Denne dobbeltholdning over for »græsråderne« har da også været en kilde til frustrationer blandt disse, der på den ene side kan glæde sig over, at en FN-rapport nu endelig anerkender deres betydning, men på den anden side ikke finder at rapporten fremhæver de konkrete områder, hvorpå de kan og bør gøre sig gældende.¹¹⁾

Byudviklingen

Et af de områder, hvor behovet for en sammenhæng mellem økonomi og økologi har vist sig allermost påkrævet for sikringen af en bæredygtig udvikling er i forbindelse med urbaniseringen. Fra 1920 til 1980 er bybefolkningens andel af verdens samlede befolkning steget fra 14 til 46 pct. og i år 2000 regner man med, at 52 pct. af verdens befolkning vil leve i byer. Denne proces er særlig kraftig i u-landene. Deres andel af verdens bybefolkning vil stige fra 1/3 i 1920 til 2/3 omkring årtusindeskiftet. Og det er ufattelige gigantbyer, der er ved at udvikle sig: I år 2000 vil Mexico City have 26 millioner indbyggere, Sao Paulo 24, Bombay 16 millioner.

En stor del af disse millioner af mennesker har lav indkomst, bor i overbefolkede slumkvarterer uden ordentlig infrastruktur, rindende vand og kloakering, ofte på skråninger som er udsat for

jordskred eller i nærheden af forurenende industrier. »De vælger disse steder fordi jordens lave kommercielle værdi betyder, at de har bedre chancer for ikke at blive jaget væk. Ejendomsstrukturen til jord, og regeringernes manglende evne eller vilje til at gribe ind i disse strukturer, er måske den vigtigste faktor som bidrager til de »ulovlige« bosættelser og byernes kaotiske vækst. Når halvdelen eller mere af arbejdsstyrken i en by ikke har nogen chance for legalt at skaffe sig et stykke jord at bygge et hus på, for slet ikke at tale om at have råd til at købe eller leje et hus på legal vis, så er der grund til hurtigt at overveje balancen mellem den private ejendomsret til jord og det offentlige gode« (s. 241).

Op mod halvdelen af u-landsstorbyernes befolkning opretholder tilværelsen som ikke-officielt beskæftigede, ved at levere billige varer og tjenesteydelser uden om de normale økonomiske kanaler gennem det, der kaldes den »uformelle sektor«: som gadehandlere, tjenestefolk, ved at sy lidt tøj i hjemmet o.l. »De fleste af de såkaldte arbejdsløse arbejder i virkeligheden 10-15 timer om dagen, seks til syv dage om ugen. Deres problem er ikke så meget underbeskæftigelse som underbetaling« (s. 239).

Den voldsomme byvækst er i nogle lande søgt dæmpet gennem en planpolitik, der skulle skabe geografisk decentralisering, også for at undgå for store regionale forskelle, der kunne skabe problemer for den nationale enhed og politiske stabilitet. Men det er næsten altid slået fejl. Det skyldes ikke blot, at markedskræfterne har virket i retning af centralisering, men også at den statslige sektorpolitik uanset erklæret planpolitik næsten altid har virket i samme retning: »Investeringer som støttes af regeringer og bistandsorganer har fulgt den samme centraliseringspolitik som private investeringer« (s. 235). »En lav eller endog negativ økonomisk støtte til landbrugs-

produkter har drevet husmændene fra deres jorder for at slutte sig til de fattige i byerne. Fødevarerpriserne i byerne, som holdes nede ved subsidier, har tjent til at lokke mange af dem til byerne» (s. 236).

Men problemerne ligger ikke bare i u-landenes storbyer. De udviklede industrilandes byer tegner sig jo for en stor andel af verdens ressourceforbrug, energiforbrug og miljøforurening. Her er der problemer med en stadig dårligere infrastruktur, miljøforringelser, forfald i bykernen og sammenbrud i flere lokale kvarterer. Myndighederne står ofte over for stigende omkostninger og faldende skattegrundlag. Der er dog store forskelle, men de rige lande har principielt gode muligheder for at kunne løse disse problemer:

»Kombinationen af avanceret teknologi, stærkere nationale økonomier og en udviklet institutionel infrastruktur skaber elasticitet og mulighed for en fortsat bedring for byerne i de industrialiserede lande. Med den nødvendige fleksibilitet, manøvredegytighed og fantasi hos det lokale styre, drejer spørgsmålet i industrilandene sig i sidste ende om et politisk og socialt valg« (s. 234). Det fremhæves i rapporten, at »i lande med planøkonomi har evnen til at planlægge og gennemføre planer for byudviklingen været betydelig. Den forrang man her giver de kollektive goder fremfor det private forbrug kan også have øget de ressourcer som står til rådighed for byudvikling« (s. 232).

3: Fælles løsninger

Bogens tredje del: *Fælles løsninger*, koncentrerer sig om tre områder:

- 1) Fastholdelse af den fælles forvaltning af ressourcer, der allerede i dag er begyndt at få global karakter: have-
ne, rummet og Antarktis.
- 2) Sammenkædning af nødvendigheden

af en bæredygtig udvikling og sikring af fred og afspænding.

- 3) En opsamling af en række forslag til institutionelle og juridiske ændringer, hovedsageligt i tilknytning til FN-systemet og det internationale arbejde.

De globale fællesområder

»De traditionelle former for national suverænitet udfordres i stigende grad af den gensidige afhængighed mellem økologi og økonomi« (s. 250).

De fælles økosystemer kender ikke til nationale grænser, og derfor hviler deres fortsat stigende udnyttelse på udviklingen af holdbare og retfærdige globale regler. »Sker dette ikke, vil de fremtidige generationer blive fattigere, og de mennesker det mest vil gå ud over vil være dem, der lever i de lande som dårligst er i stand til at hævde deres krav i alles kamp mod alle« (s. 250).

Udnyttelsen af havenes ressourcer er et godt eksempel. I 1950 var det en udbredt opfattelse, at havene besad næsten uanede muligheder som fremtidens spisekammer; kun fiskeriteknologien satte grænser for dets udnyttelse. I dag er vi blevet klogere: 95 pct. af verdens fiskefangst foregår på de rige fiskebestande over kontinentalsoklerne og langt de fleste af disse er i dag truet af overfiskning.

Det har gennemtvunget stadig flere former for internationale og nationale reguleringer. Et umiddelbart skridt på vejen har været oprettelsen af 200 sømille-fiskerigrænser, der dels har skabt juridisk grundlag for nationale reguleringer inden for de vigtigste fiskepladser, dels har kunnet danne udgangspunkt for internationale udvekslinger af fiskekvoter. Men bestemt også kun et udgangspunkt. For kortsigtede politiske og økonomiske mål dominerer fortsat også inden for disse rammer; de kapitalistiske vilkår, der dominerer fiskerierhvervet, lader sig ikke umiddelbart indordne under de

nødvendige økologiske rammer. Tilsvarende kvaler har vist sig omkring reguleringen af hvalfangsten.

Den internationale regulering af havene drejer sig ikke blot om fisk. Det drejer sig også om dumpning af affald og udvinding af råstoffer fra havbunden. Næsten halvdelen af Jordens overflade består af arealer til havs, der ligger uden for gældende national overhøjhed. Disse har FN erklæret for at tilhøre »menneskehedens fælles arv« ved en konvention, der blev underskrevet af 159 lande i begyndelsen af 1987. Men udvindingen af oceanbundenes mineralressourcer er i dag forbeholdt investeringsstærke højteknologiske foretagender. På grund af den foreslåede fælles forvaltning af den fælles havbund har nogle få lande, bl.a. USA, på forhånd tilkendegivet, at de næppe vil ratificere aftalen: En international regulering af profitmulighederne i oceanbundenes mineralrigdomme er en svær kamel at skulle sluge. Selv om det politiske pres i FN vil blive stadig mere massivt, er det også et godt eksempel på, at forudsætningerne for at kunne gennemtvinge sådanne globale reguleringer er meget afhængige af det reelle teknologiske styrkeforhold mellem de store kapitalistiske nationer indbyrdes og mellem disse og de socialistiske lande.

Hvor reguleringen af havene som fælles økosystemer altså har vist sig at stille store krav til udviklingen af det internationale samarbejde, gør det sig i endnu højere grad gældende for udviklingen af rummet som et globalt fællesområde: »Rummets fremtid som en ressource vil ikke så meget afhænge af teknologien som af den langsomme og vanskelige kamp for at skabe nogle pålidelige institutioner til at forvalte denne ressource. Den vil først og fremmest afhænge af hele menneskehedens evne til at forhindre et våbenkapløb i rummet« (s. 262).

Det er ikke blot fremtidsmusik. På ét

område er det i dag allerede en uomgængelig realitet: nemlig omkring forvaltningen af den såkaldte 'geostationære bane'; et bælte omkring Jorden 36.000 km over ækvator, hvor satellitter uden brug af energi er i stand til at holde sig konstant svævende over et bestemt punkt på jordkloden. Det er derfor det økonomisk set mest værdifulde 'grundstykke' for placering af satellitter i verdensrummet. Men da satellitterne skal placeres med en vis indbyrdes afstand for ikke at genere hinandens signaler, er der kun plads til ca. 180. Næsten alle kommunikations- og vejrsatellitter befinder sig her, og trængslen har naturligvis rejst spørgsmålet: Hvem ejer banen? Det har været diskuteret heftigt. Skal det være landene over ækvator? 7 ækvatoriale lande har faktisk underskrevet en sådan deklaration. I praksis er tildelingen af pladser på banen siden 1980 foregået i den Internationale Telekommunikationsunion. »Den stærkt tekniske karakter af arbejdet med at fordele radiobølger, kombineret med den kendsgerning at det er nødvendigt at overholde reglerne strengt for at enhver bruger kan nyde adgangen til denne ressource, har frembragt en vellykket international ressourceordning, baseret på tre regionale konferencer, for en effektiv forvaltning af denne ressource. Om denne holdning vil fortsætte afhænger i stort omfang af, om man betragter de beslutninger som nås på de regionale konferencer som retfærdige« (s. 265).

Forurening af rummet gennem efterladenskaber, herunder radioaktive dele, er et andet presserende problem. For de civile satellitter kunne dette sagtens undgås med lidt større omhu ved udformningen og fjernelsen af satellitter. Men det fremhæves i rapporten, at »frembringelsen af efterladenskaber er en integreret og uundgåelig del af afprøvning og brug af rumvåben«. »Det vigtigste middel til at mindske mængden

af rumaffald er derfor at forhindre en yderligere afprøvning og opsendelse af rumbaserede våben eller våben der er udformet til brug mod genstande i rummet» (s. 265).

Generelt om 'rumorden' anfører rapporten endelig, at »et vigtigt skridt i retning af en effektiv forvaltning af rummets ressourcer er at opgive forestillingen om at det ydre rum, fordi det generelt set er ubegrænset, også kan opsuge al menneskelig aktivitet. På grund af de hastigheder man opererer med er rummet i praksis langt 'nærmere' end atmosfæren« (s. 266).

Som et tredje eksempel på et – allerede i dag ganske heldigt fungerende – »globalt fællesområde«, fremhæves traktaten omkring Antarktis, der har været anerkendt fredszone i næsten 30 år, og som vil kunne blive en prøvesten for en global ressourceforvaltning i det øjeblik området ikke blot benyttes som fredelig base for videnskabelige undersøgelser, men hvor man går i gang med den økonomiske udvinding af kontinentets mineralske ressourcer. En økonomisk rentabel udvinding af disse ligger dog ikke lige om hjørnet, og måske kan netop dette forhold give mulighed for, at udviklingen af det antarktiske traktatsystem kan blive en realistisk skueplads for afprøvningen af bæredygtige systemer for forvaltning af globale fællesområder.

Militær sikkerhed kontra miljø sikkerhed

En af Brundtland-rapportens mest afgørende pointer vedrørende strategien for en bæredygtig udvikling er understregningen af den snævre sammenhæng mellem fred, sikkerhed, udvikling og miljøet.

Det påpeges, hvorledes kontrollen med råstoffer og adgangen til naturressourcer mere generelt gennem tiderne har været en væsentlig kilde til spændinger mellem nationerne, og at sådanne kon-

flikter må forventes at øges, når der opstår ressourceknaphed. Kontant udtrykt: »Det var jagten på råstoffer som lå bagved en stor del af konkurrencen mellem kolonimagterne og undertvingelsen af deres besiddelser. Konflikterne i Mellemøsten rummer uundgåeligt frøene til en stormagtsintervention og en global storbrand, til dels på grund af de internationale interesser i olien« (s. 277).

Men miljøets betydning for freden indskrænker sig ikke blot til at gælde storkapitalens direkte rovdrift på ressourcerne i global målestok. Det knytter sig også til forskelle i befolkningsgruppernes adgang til ressourcerne, altså til en meget konkret side af de klassemæssige forhold, men også mere generelt, hvor der eksisterer pres på ressourcerne: »Miljømæssige spændinger er sjældent den eneste årsag til større konflikter mellem landene. Ikke desto mindre kan sådanne konflikter opstå som følge af en marginalisering af dele af befolkningen og den deraf følgende vold. Dette sker når de politiske processer ikke er i stand til at håndtere virkningerne af miljømæssige spændinger der er opstået som følge af eksempelvis erosion og ørkendannelse. Miljømæssige spændinger kan således være en vigtig del af de årsagssammenhænge som er knyttet til enhver konflikt, og de kan i nogle tilfælde virke som katalysator« (s. 275). Her nævnes som eksempel spændingerne på Afrikas horn, hvor ca. 10 millioner forlod deres hjem som 'miljøflygtninge' i 1984-85.

Det svarer til ⅓ af alle flygtninge i verden!

Rapporten giver et meget tankevækkende eksempel på en lignende konflikt, som kan opstå i global målestok, nemlig som følge af en global temperaturstigning på grund af luftforureningen: »Virkningerne af enhver klimaændring af denne art ville efter al sandsynlighed være højst ulige fordelt, ødelægge land-

brugssystemerne i områder, som leverer en stor del af verdens kornhøst, og måske udløse store befolkningsbevægelser i områder hvor sulten allerede er endemisk. Vandstanden i havene vil måske stige så meget i første halvdel af det næste århundrede at det er nok til drastisk at ændre grænserne mellem kystlande, og til at ændre på formen af den strategiske betydning af internationale vandveje – virkninger der begge sandsynligvis vil øge de internationale spændinger. Ændringerne i klima og vandstand vil sandsynligvis også ødelægge ynglepladser for økonomisk vigtige fiskearter. At forsinke eller tilpasse sig den globale temperaturstigning er ved at blive en vigtig opgave, hvis man skal reducere risikoen for konflikter» (s. 278).

De miljømæssige konsekvenser af en atomkrig er efterhånden velkendte. Ikke mindst har man i de seneste år fået ret klar dokumentation for den sandsynlige 'atomvinter', der vil følge heraf. En sådan uddyber blot det billede af en atomkrigs ragnarok, der eksisterer, og fremhæves især som betydningsfuld viden for de alliancefri lande på den sydlige halvkugle, der ikke ser sig som part i øst-vest-konflikten, men som herigennem bliver lige så naturnødvendigt bundet til fredens sikring som alle andre. Faren for spredning af atomvåben og deres anvendelse i tilknytning til regionale konflikter påpeges, og det fremføres i denne forbindelse, at »ud over de fem anerkendte atommagter har i hvert fald seks andre en almindeligt anerkendt kapacitet til fremstilling af atomvåben; og en halv snes andre er ikke så langt bagud« (s. 280). De seks er vel Israel, Sydafrika, Indien, Pakistan, Brasilien og Argentina.

Det enorme spild af menneskelige og miljømæssige ressourcer, der knytter sig til oprustningen, beskrives ganske konstant – med udgangspunkt i et bemærkel-

sesværdigt citat fra præsident Eisenhower: »Ethvert gevær som fremstilles, ethvert krigsskib som søsættes, enhver raket som affyres, repræsenterer i sidste ende et tyveri fra dem hvis sult ikke bliver stillet, som fryser og som ikke har tøj på kroppen« (s. 281). Her anskueliggøres det klart og overbevisende, hvorledes disse udgifter lægger beslag på ressourcer, der i stedet kunne bidrage til en bæredygtig udvikling: Under overskriften *Udgifter til militær sikkerhed kontra miljø sikkerhed* stilles i en 'box' det årlige regnskab over en længere periode således op (s. 287):

- En handlingsplan for de tropiske skove ville koste en halv dags militærudgifter årligt verden over.
- FN's plan mod ørkendannelse ville koste under to dages militærudgifter årligt.
- FN's vand-tiår, sikring af rent vand til alle, ville kunne være blevet realiseret for 10 dages militærudgifter om året.
- Gratis levering af svangerskabsforebyggende midler til alle kvinder, der er motiverede for det, ville svare til 10 timers militærudgifter om året.

Således skulle fire af denne verdens mest påtrængende globale miljøproblemer – de tropiske skove, vand, ørkendannelse og befolkning – over en længere periode kunne finansieres med, hvad der svarer til mindre end en måneds globale militærudgifter hvert år i perioden.

Der må naturligvis altid – ikke mindst fra økologiske og politiske synspunkter – tages forbehold over for sådanne beregninger, fordi der er tale om simple beløbssammenligninger, der kun i begrænset omfang kan medregne alle de realøkonomiske, dvs. naturressourcemæssige, uddannelsesmæssige, organisatoriske for slet ikke at tale om politiske betingelser, der alle skal skaffes til veje, såfremt programmerne skal gennemføres. Men de siger først og fremmest

noget om de enorme menneskelige potentialer, der kan stilles til rådighed for omstillingen mod en bæredygtig udvikling gennem en afvikling af militærudgifterne, og om den politiske udvikling en sådan afspænding også må formodes at føre med sig.

Op det anskueliggør måske mere end noget andet, hvorledes miljøproblemer i deres inderste væsen først og fremmest er af politisk art.

Men sammenhængen mellem miljøproblemer og fredens problemer siger også noget andet: Dels at der ikke er nogen militær løsning på den »miljømæssige usikkerhed«, dels at »tanken om national suverænitet er blevet grundlæggende modificeret af den faktiske gensidige afhængighed på områder som økonomi, miljø og sikkerhed. De globale fællesområder kan ikke styres fra noget nationalt center; nationalstaten er ikke tilstrækkelig til at håndtere trusler mod fælles økosystemer. Trusler mod miljø-sikkerheden kan kun klares ved fælles ledelse og multilaterale procedurer og mekanismer (s. 284).

Institutionelle og juridiske ændringer

Det afsluttende kapitel tager udgangspunkt i påpegningen af grundlæggende ændringer der er nødvendige på det ideologiske niveau: »Fra rummet ser vi en lille og skrøbelig klode som ikke domineres af menneskers virksomhed og bygningsværker, men af et mønster af skyer, have, grønne planter og jord.. Vi har forsøgt at vise, hvordan menneskehedens overlevelse og velfærd kan afhænge af i hvor høj grad det lykkes at opheve en bæredygtig udvikling til en global etik« (s. 289). Men denne etik må udvikle sig af praksis: »Vi nærer ingen illusioner om 'mirakelkure'. Vi har prøvet at pege på nogle veje til fremtiden. Men der er ingen erstatning for selve rejsen, og der er intet alternativ til den proces ved hvilken vi bevarer evnen til at reagere på de erfarin-

ger den bringer« (s. 290).

En af de afgørende institutionelle udfordringer ligger i de globale miljøproblemers sammensatte karakter:

»Virkelighedens verden med sammenkædede økonomiske og økologiske systemer ændrer sig ikke; det må de berørte forholdsregler og institutioner gøre. Denne nye bevidsthed kræver en afgørende ændring i den måde hvorpå regeringerne og enkeltpersoner forholder sig til spørgsmål om miljø, udvikling og internationalt samarbejde. Holdningerne til miljøpolitikken kan bredt karakteriseres på to måder. Den ene, karakteriseret som 'standardprogrammet', afspejler en holdning til miljøpolitik, love og institutioner som retter søgelyset på de miljømæssige virkninger. Den anden afspejler en holdning der koncentrerer sig om den politik som er kilden til disse virkninger. Disse to holdninger repræsenterer klart forskellige synspunkter, både på spørgsmålene og på de institutioner der skal klare dem« (s. 292).

Det virkningsorienterede 'standardprogram' har været helt dominerende for udformningen af den hidtidige miljøpolitik. De miljøinstitutioner, der er blevet opbygget har derfor næsten altid kun mandat til at beskæftige sig med miljømæssige virkninger, men ikke årsagerne. Derfor er de kun sjældent i stand til at udvikle og gennemføre bæredygtige politiske valgmuligheder. Men det er netop en af kommissionens grundopfattelser, at verden for øjeblikket er kendetegnet ved ændringer, der uvægerligt afspejler store muligheder for en bæredygtig udvikling, og at institutionelle ændringer der kan fremme disse muligheder derfor må være helt afgørende.

Kommissionen foreslår, at sådanne ændringer på alle planer tilrettelægges, så de formår at yde en effektiv indsats på følgende prioriterede områder (s. 294):

- starte ved kilden,
- tage sig af virkningerne,
- vurdere den globale risiko,
- foretage et velinformeret valg,
- tilvejebringe det lovmæssige grundlag, og
- investere i vor fremtid.

Nationerne bør udarbejde årlige rapporter om ændringer i miljøkvalitet og i lageret af nationens miljømæssige ressourceaktiver.

De regionale organisationer bør integrere miljøet fuldt ud i deres økonomi inden for alle sektorer. Her peges især på behovet for en bæredygtig brug og forvaltning af økologiske zoner på tværs af grænserne. Ikke mindst i tilknytning til de internationale flodbækkener, hvoraf $\frac{1}{3}$ af de 200 største ikke er dækket af nogen international aftale. F.eks. ville en fælles regulering og forvaltning af Mekong-bækkenet kunne yde kolossale bidrag til en bæredygtig udvikling i Sydøstasien. Men eksemplet viser også klart de politiske vanskeligheder der skal overvindes, såfremt disse muligheder skal kunne virkeliggøres.

Globalt hæfter kommissionen sig naturligt ved den rolle som FN-systemet må påtage sig. Det foreslås, at ansvaret for mange af de programmer, der for øjeblikket støttes af FNs miljøprogram, i stedet henlægges som integrerede dele af de opgaver, der ligger under FNs særorganisationer (FAO, WHO, ILO m.v.) for derigennem at øge disses ansvar på miljøområdet. FNs miljøprogram (UNEP) bør så koncentrere sig om mere overordnede, overvågningsmæssige og koordinerende opgaver i tilknytning til FN-systemets bidrag til en bæredygtig udvikling.

Kommissionen er sig bevidst, at dens mange forslag til FN-initiativer kommer på et tidspunkt, hvor viljen til at yde

mere bistand til FN-systemet er dalende i store dele af verden: »Netop på et tidspunkt, hvor landene har brug for et øget internationalt samarbejde er viljen til at samarbejde faldet brat« (s. 293). Formentlig netop derfor lægger man stor vægt på de muligheder for supplerende midler fra mere automatiske kilder. Især satser man på »indtægter fra brugen af de globale fællesområder (fra havfiskeri og transport, fra minedrift på havbunden, fra antarktiske ressourcer eller fra parkeringsafgifter for geostationære kommunikationssatellitter)« (s. 320), men nævner også f.eks. skat på international handel, eller på overskud på handelsbalancen.

Brundtland-rapporten er et vældig godt værktøj for miljøkampen. Det vil være forkert blot at se den som en FN-rapport, der vedrører de miljømæssige aspekter af udviklingsproblemerne i den tredje verden, som det f.eks. var tilfældet i forbindelse med Folketingets behandling af rapporten i maj. Det vil være urimeligt at bedømme den efter dens anbefalinger i afslutningskapitlet, der naturligt retter sig imod det eksisterende internationale samarbejde og som derfor til en vis grad kan efterlade en vis afmagt hos læseren, hvis miljøengagement sjældent får mulighed for at ytre sig på dette plan. Dog kan vi også her hente mange gode ideer til initiativer, der burde rejses og støttes af Danmark i FN. Men ingen kan forhindre os i at læse mellem linjerne eller benytte rapporten og dens righoldige kildehenvisninger direkte til at fremme initiativer, der gennem ideologisk arbejde i befolkningen og pres på virksomheder og myndigheder kan virke fremmende for en omstilling af det danske samfund i retning af en mere bæredygtig udvikling.

re bistand til FN-systemet er dalende i store dele af verden: »Netop på et tidspunkt, hvor landene har brug for et øget internationalt samarbejde er viljen til at samarbejde faldet brat« (s. 293). Formentlig netop derfor lægger man stor vægt på de muligheder for supplerende indtægter fra mere automatiske kilder. Især ser man på »indtægter fra brugen af globale fællesområder (fra havfiskeri og transport, fra minedrift på havbunden, fra antarktiske ressourcer eller fra skatteafgifter for geostationære kommunikationssatellitter)« (s. 320), som nævner også f.eks. skat på international handel, eller på overskud på handelsbalancen.

Brundtland-rapporten er et vældig godt redskab til miljøkampen. Det vil være mærkeligt blot at se den som en FN-rapport, der vedrører de miljømæssige aspekter af udviklingsproblemerne i den tredje verden, som det f.eks. var tilfældet i forbindelse med Folketingets behandling af rapporten i maj. Det vil være urimeligt at bedømme den efter dens anbefalinger i afslutningskapitlet, der naturligt retter sig imod det eksisterende internationale samarbejde og som derfor til en vis grad kan efterlade en vis smag hos læseren, hvis miljøengagement sjældent får mulighed for at ytre sig på dette plan. Dog kan vi også her finde mange gode ideer til initiativer, der kan støttes af Danmark i FN. Men ingen kan forhindre os i at læse mellem linjerne eller benytte rapporten til dens righoldige kildehenvisninger direkte til at fremme initiativer, der gennem ideologisk arbejde i befolkningen og pres på virksomheder og myndigheder kan virke fremmende for en omstilling af det danske samfund i retning af en mere bæredygtig udvikling.

1. Brundtland-rapporten, s. 8. Titel: *Vor fælles fremtid. Brundtland-kommissionens rapport om miljø og udvikling*. FN-forbundet og Mellempolitisk Samvirke. København 1987. Hvor der i det følgende angives sidetal (s. xx) henvises der til denne.

2. Engels, *Kleine Ökonomische Schriften*, Berlin 1955, s. 17.

3. K. Marx: *Kapitalen*, 3. bind, bog 4, s. 1055 f.

4. Se Jesper Brandt: Den økologiske krise og den ideologiske kamp. *Tiden* nr. 10, 1979.

5. Industriministeriet: Erhvervsudvikling og miljø - industrielle vækstperspektiver ved regulering på miljøområdet. *Arbejdsnotat nr. 6* april 1987, s. 11.

6. 'Entwurfsfassung vom 18 März 1983', her gengivet i H. Bömer: Der Beitrag einer demokratischen Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik zur Lösung globaler Probleme. *IPW Forschungshefte*, 19. Jahrgang, Heft 1/1984, s. 119-123.

7. Se f.eks. Aksel Balle Hansens indlæg i kongresdiskussionen (Kongrestillæg nr. 10) og Villy Frølund Thomsen, *Land og Folk* 11.7.1987.

8. Dette blev fremhævet af den vesttyske klimatolog Wilfried Bach på en konference om drivhuseffekten, der blev afholdt i København den 9. november 1987.

9. Jens Høyrup: Naturvidenskaben i 1987. Ikke-publiceret artikel.

10. Bernhelm Booss-Bavnbek und Martin Bohle-Carbonell: »Machbarkeit nichtbeherrschbarer Technik durch Fortschritte in der Erkennbarkeit der Natur«. *Marxistische Studien - Jahrbuch des IMSF* 13, II, Frankfurt M. 1987, s. 81-105.

11. Se f.eks. anmeldelserne i »ECOFORUM« (vol 12, nr. 2, july 1987), det er et internationalt kontaktorgan for ikke-statslige miljøorganisationer, udgivet af Environment Liaison Centre, Nairobi, Kenya.